

ANADOLU YER ADLARI ÜZERİNE EN YENİ ARAŞTIRMALAR*

DOĞAN AKSAN

Bu bildirimizde önce Anadolu köy adlarını, adlandırma yolu bakımından kısaca sınıflandırarak bu konu üzerindeki çalışmamızın sonuçlarını vermek, sonra Anadolu yer adlarıyla ilgili olup son iki yıl içinde saptadığımız yeni eğilimleri belirtmek, daha sonra da bugünkü yer adlarında Osmanlı devlet ve saray örgütünün kalıntılarını kısaca göstermek istiyoruz.

1. Burada üzerinde önemle durmak istediğimiz bir sorun, köy adları gibi, her ülkede büyük bir sayıya varan adlar üzerinde, adlandırma yolu bakımından yapılacak araştırma ve guruplandırmaların insan-çevre ilişkisi ve insanoğlunun yerleşme yerlerine ad verirken hangi etkenlerin etkisinde bulunduğu konusuna ışık tuttuğudur. Bu konu ayrıca, bir ulusun kültürünü yansıtan kavramlar dünyasını, bir ulus için önemli kavramların hangileri olduğunu aydınlatan birer ışık olarak düşünülmelidir, kanısındayız. Bu yüzden biz Prof. Özcan Başkan tarafından ele alınan bu konu üzerine eğilmek, bazı sorunları derinliğine incelemek istedik.

X. Uluslararası Adbilimleri Kurultayından sonra Türkiyede yayımlanan çalışmalardan biri, Prof. Başkan'ın ilgi çekici incelemesidir¹. Bu çalışma, aşağı yukarı 40 000 kadar Anadolu köy adını, adlandırma yolları ve koşulları açısından sınıflandırmayı amaç tutuyordu. İncelemenin ilk sonuçları, Anadolu köy adlarının iki ana guruba ayrılabilceğini göstermektedir:

A. Tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar,

B. İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar.

*XI. Uluslararası Adbilimleri Kurultayında (Sofya, 28. VI. 1972-3. VII. 1972) okunan ve tartışılan Almanca bildirinin Türkçesidir.

¹ Türkiye köy adları üzerine bir deneme: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1970 (1971), 237-251.

Araştırmacının, en çok geçen 40 adı saptayarak yapıdığı bu sınıflandırmanın her iki ana gurubu üçer bölüme ayrılmakta, A gurubunun ilk bölümünde *çevre* ile, ikincisinde *bitkilerle*, üçüncüsünde ise *hayvanlarla* ilgili adlar yer almaktadır. B gurubunda, *kişilerin fiziksel yaşayışıyla ilgili adlar*, *kişilerin duygusal yaşayışıyla ilgili adlar*, *kişilerin kendi varlıklarıyla ilgili adlar* olmak üzere bir sınıflandırmaya gidilmiş, her bölüme giren adlar, sayıları gösterilmeksizin sıralanmıştır. Örnek olarak *Renkler* (A gurubu, I. bölüm, h maddesi) bölümünde yalnızca *renk*, *kara*, *siyah*, *ak*, *beyaz*, *boz*, *al*, *kızıl*, *pembe*, *sarı*, *yeşil*, *mor*, *gök* kavramları sıralanmıştır. Böylece, Başkan'ın çalışmasında, adlandırmada çıkış noktası olan temel kavramlar gösterilmişse de bunların teker teker sayıları verilmiş değildir. Araştırmada "Öbekler Arasındaki Bağlantılar" başlığı altında bazı sayılar yer almıştır. Ancak bu sayıların -değiştirilmiş bulunan adların yeni biçimlerini de içine aldığı için-yanlısız olmadığı kanısındayız (örneğin *-viran* ~ *-ören* değiştirmeleri).

Başkan'ın çalışması, ancak her türe giren yer adlarının sayısının belirtilmesi sonucunda kesin birtakım yargılara varmaya yarayacak durumdadır. Bu yüzden biz, Köylerimiz 1968 adlı kitaba dayanarak köy adları üzerinde sayımlar yapmaya çalıştık. Ancak bütün adları tek tek fişlemek çok uzun süreli ve kollektif bir çalışmayı gerektireceğinden, yalnız alfabetik sırayı temel tutarak belli kelimeleri ve bunlarla başlayan türleri saptadık². Burada dikkati çekmeyi istediğimiz bir nokta, alfabetik sıralı öğeler üzerinde çalışmanın yine de birtakım önemli sonuçlar çıkarmaya yarayabileceğidir. Çünkü Türkçede sıfatlar adlardan önce geldiği ve yer adlarında büyük bir toplam tuttuğu için yer adlarında geçen sıfatları, sıfatlarla başlayan tamlamaları, bu arada özellikle renk adlarını, alfabetik sıralı bir dizinden saptamak olanağı vardı.

Biz bu bildirimizde hem Özcan Başkan'ın vardığı sonuçları -bazı adlar üzerinde derinleşme yolu ile -sağlamlaştırmaya çalıştık; hem de kendi çalışmamızın sonuçlarını katarak yer adlarını adlandırma yolu bakımından yeniden sınıflandırdık. Türk halkının oturduğu, yurt tutacağı yere ad verirken hangi öğelere önem verdiği, hangi kavramlara baş vurduğu ve genellikle bakış açısı aşağı yukarı belli olmuştur, kanısındayız:

Bizce, Anadolu köy adlarının adlandırma yolları, ana çizgileriyle, aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

² Değiştirilen adların yeni biçimleri sonradan yapıma adlar olduklarından bunlar sayım dışı tutulmuştur.

ANADOLU KÖY ADLARINDA ADLANDIRMA YOLLARI

A. ÇEVREYLE İLGİLİ ADLAR

1. Çevrenin coğrafî özellikleri ve jeolojik yapısı,
2. Çevredeki renkler,
3. Çevrenin genel nitelikleri,
4. Çevredeki varlıklar:
  - a) Bitki örtüsü,
  - b) Hayvanlar,
  - c) Yapılar.

B. BİREYLE İLGİLİ ADLAR

1. Kişi adları, unvanlar,
2. Dinle ilgili adlar,
3. Mesleklerle ilgili adlar, akrabalık adları.

Şimdi bu sınıflandırma üzerinde biraz duralım:

Başkan'ın sınıflandırmasında "Çevreyle ilgili adlar" alt gurubuna giren adların dışında kalan, bitki ve hayvanları kapsayan gurupla Başkan'ın B bölümünde topladığı fiziksel yaşayışla ilgili yiyecekler, içecekler, âletler, takımlar, kumaş maddeleri, yapı kısımları, hattâ vücut kısımları bizce yine "çevre" kavramı içinde düşünülmelidir. Çünkü bunlar, adlandırmada bakış açısı, anlatım yolu olarak insanın yine çevreye baş vurduğuna, çevreye yöneldiğine tanıktır. Bu bakımdan biz hem sayıca yüksek olan bu adlara, hem de bunların *sémantique* özelliklerine dayanarak bu gurupların hepsini "Çevreyle İlgili Adlar" başlığı altında topladık.

Burada dikkati çekmek istediğimiz yön, çevrenin adlandırmada her bakımdan önemli yer tutmakta olmasıdır. Bizce bu, Türklerin doğaya bağlılıklarıyla, doğa ile olan ilişkilerinin sıklığıyla açıklanabilir.

Yaptığımız incelemeye göre, çevreyle ilgili adlar arasında çevrenin coğrafî özellikleri ve jeolojik yapısı ile ilgili olanlar en büyük toplamı tutmaktadır. Bunlar arasında hem tür, hem de sayı bakımından başta gelenler *dere, çay, su, göl, ova, yayla, yazı, dağ, tepe, ören, bel, alan* gibi, coğrafî özellikleri belirten adlardır. Bunun yanında, çevrenin jeolojik yapısını gösteren *taş, kaya, demir* gibi maddelerle ilgili adlar da vardır.

Burada hemen eklemeyiz ki, Başkan'ın sınıflandırmasında insanla ilgili olan B bölümünde verilen vücut bölümlerinin adları, organ adları da (*baş, yüz, bacak, ayak, göz, burun, boğaz, boyun, göbek...* gibi) bu çerçeve içinde düşünülmelidir. Çünkü bu kavramlar, bütün dillerde görülen, A. CARNOY'nın *anthroposémie* adını verdiği eğilim sonunda doğaya uygulanmış isimlerdir. Başkan'ın saptadığı, bunlarla ilgili türlerin sayısı da (39) en eski belgelerden beri Türkçede bu olayın ne ölçüde yaygın olduğu konusunda yaptığımız saptamayı destekler niteliktedir.³

Burada, çevrenin özelliklerini belirten sıfatlar üzerinde yaptığımız incelemenin sonuçlarını da belirtmek isteriz ki, bunlar özellikle renk adlarıyla karşılaştırılınca bizi önemli bir yargıya götürmektedir:

Çevreyi anlatan, çevrenin özelliklerini belirten adlar arasında *çorak, susuz, sulak, soğuk, düz, koca...* gibi sıfatlarla yapılmış olanların büyük bir sayıya varmadığı görülür. Örnek olarak kendi sayıımıza göre:

<i>yeni</i>	.....	283
<i>küçük</i>	.....	209
<i>kuru</i>	.....	91
<i>yenice</i>	.....	88
<i>koca</i>	.....	84
<i>uzun</i>	.....	73
<i>ince</i>	.....	44
<i>düz</i>	.....	40
<i>yassı</i>	.....	29
<i>susuz</i>	.....	26
<i>çorak</i>	.....	20

adda göze çarpmaktadır. Buna karşılık, renk adlarıyla ilgili köy adlarında her renge düşen sayının çok yüksek olduğu dikkati çekmektedir:

<i>kara</i>	.....	1022
<i>ak</i>	.....	400
<i>sarı</i>	.....	230

³ *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* adlı kitabımızda (Ankara, 1971, s. 125, 126) insanın kendi organlarının, vücut bölümlerinin ya da giyim kuşamlarının adlarını bir deyim aktarmasıyla doğadaki varlıklara uygulaması olayına değinmiş, bu deyim aktarmalarını genel dilbilimi açısından inceledikten sonra olaya Türkçeden örnekler göstermiştik (s. 149-151). Çalışmamıza göre bu aktarmalara dilimizin en eski ürünleri, Köktürk yazıtlarında olduğu gibi Türkçenin her evresinde ve bugünkü yer adlarında bol bol rastlanmaktadır.

<i>kızıl</i>	210
<i>akça</i>	165
<i>boz</i>	108
<i>yeşil</i>	95
<i>kızılca</i>	80
<i>ala</i>	67
<i>alaca</i>	29 ⁴

Bu durum Türklerin renklere olan eğilimini ve ad vermede renklere başvurmanın ne ölçüde ağır bastığını gösterir. Renk Türkler için -en eski belgelerde de görüldüğü gibi- çevreyi belirleyici en önemli kavramlardan biridir. Türkler başka ulusların, örnek olarak Hint-Avrupa kavimlerinin tersine, renk adlarını ayrı kavramlar haline getirmişler, ayrı yollardan giderek kavramlaştırmışlardır⁵. Yer adlarıyla ilgili olarak yukarıda verdiğimiz sayılar da Türk halkının bu eğilimlerini destekler niteliktedir, sanıyoruz.

Çevrenin genel niteliklerini ilgilendiren *büyük, küçük, aşağı, yukarı, yeni, eski, eski, doğan* gibi sıfatlar sayıca renklerden sonra gelmekte, bunu, varlıklar izlemektedir. Ancak *elma* (70), *fındık* (34), *ayva* (30), *incir* (21) gibi meyve ağaçlarından gelme köy adları sayısının azlığına karşılık *çam* (200)⁶, *kavak* (116), *koz* (90), *söğüt* (68) gibi ağaçların sayısının yüksekliği, Anadolu bitki örtüsünün özelliğiyle ilgilidir, sanıyoruz. Bunlar içinden kavak ve söğüt, Anadolu'da sık rastlanan ağaç türlerindedir.

Türk köy adları arasında hayvan adlarıyla ilgili olanlar büyük bir toplam tutmamakta, yapılar arasında *kale, hisar, viran, bahçe* gibi kavramlar sivrilmiştir. Başkan'ın incelemesinde *kale, hisar, konak* ve *hüyük* üzerinde, Anadolu'daki yayılmaları bakımından bir araştırma da verilmiştir⁷.

İnsanla, bireyle ilgili adlandırma yolları, etkenler arasında, başka ülkelerde olduğu gibi, doğrudan doğruya insan adlarının çıkış noktası olarak alındığını gösterenleri başta saymalıyız. Başkan'ın verdiği listede 31 çeşit insan

⁴ Alfabetik sıralı listelerden alınmış bulunan bu adlar dışında, kelime başında geçmeyen renk adlarını ihtiva eden başka yer adları da bulunabilir. Ancak bunlar renk bildiren sıfatlar değil, olsa olsa ad olarak geçen kelimelerdir.

⁵ Bu konu için bkz. D. Aksan, sözü geçen eser, s. 88-90.

⁶ Özcan Başkan'ın saptadığı sayı.

⁷ Hasan Eren tarafından ortaya konulmuş olan *viran~ören* ilişkisi (T. Halasi Kun ile birlikte yayımladığı *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar* [Ankara, 1950] adlı eserde, s. 39-43) ve yer adlarında sonradan yapılan değişiklikler Başkan'ın çalışmasında dikkate alınmamıştır.

adına rastlanıyordu. Bunlar içinde, alfabetik sıraya göre yaptığımız sayımda, başta *Hacı* adı gelmektedir. Hac ödevini yerine getirmiş olanlar için kullanılan bu ad Türkler arasında hem bir unvan, hem de kişi adı olarak kullanılır.

Kişi adlarını şöylece saptamış bulunuyoruz:

<i>Hacı</i>	318
<i>Ali</i>	~ 200 ⁸
<i>Hasan</i>	84
<i>Osman</i>	74
<i>Ahmet</i>	65
<i>Ömer</i>	41
<i>Süleyman</i>	40
<i>İlyas</i>	29
<i>Hüseyin</i>	23
<i>İsmail</i>	18
<i>Mehmet</i>	16
<i>Mustafa</i>	10

Kadın adlarının sayısı, bunlarla kıyaslanamayacak kadar azdır.

Dinle ilgili kavramlar arasında, kişi adlarında geçen *hacı* dışında, alfabetik sırada özellikle *şeyh* (57), *molla* (45), *sofu* (43), *hoca* (28), *imam* (22), *Hıdır* (23) gibileri, ötekilerden daha fazla görünmektedir.

Meslek adları arasında özellikle, eski Osmanlı adalet örgütünün kalıntısı olan *kadı* (81) ile *demirci* (69) dikkati çekmektedir. Bunların dışındakiler büyük bir toplam tutmamaktadır.

Anadolu köy adlarının incelenmesi sonucunda, Türklerin yerleşme yerlerine ad verirken önce çevreden, ikinci plânda da bireyden, insandan yararlandıkları gerçeği meydana çıkmaktadır ki, burada, başka alanlardaki adlandırmalarla yakın bir paralellik görülmektedir. Anadolulu toponimisi üzerindeki bu çalışmamızın sonuçlarının Türk anlambilimiyle ilgili araştırmalarımızın sonuçlarıyla büyük bir uygunluk gösterdiğini burada özellikle belirtmek istiyoruz. Türk köy adları üzerinde derinleşince, gerek Anlambilimi ve Türk Anlambilimi adlı kitabımızda, gerekse aynı alandaki başka çalışmalarımızda vardığımız yargılar bir başka yönden desteklenmiş olmaktadır:

Adı geçen kitabımızda gerek renk adları, gerekse öteki öğeler bakımından Türklerin doğaya sıkı sıkıya bağlı bir ulus olduğunu, adlandırmada hemen her

⁸ Özcan Başkan'ın saptadığı sayı.

zaman doğadan yararlandığını ortaya koymuştuk (s. 88-90, 163). Yukarıda, Çevreyle İlgili Adlar bölümüne aldığımız, coğrafi özellikleri belirtmeye yönelen adların yanı sıra, çevreden yararlanıldığını gösteren renk adlarının sayısının yüksek oluşu aynı tutumun sonucudur. Bütün kavramlar arasında *kara* adının en yüksek sayıya ulaşması da bunun tanığıdır. Türkler renk konusunda ayrıntıya inen, Hint-Avrupa dillerinde birkaçı aynı köke bağlanan değişik renk adlarını ayrı köklerden öğelerle anlatan, ayrı ayrı adlandıran bir kavimdir. Renk, Türkün dünyasında önemli bir öğedir.

Anadolu köy adlarında saptadığımız 15 tür kadar akrabalık adı da Türkçenin, anlambilimi yönünden belli ettiğimiz bir eğilimine, aile bağlarını ayrı kavramlar haline getiren bir dil oluşuna tanık ve bu durumun toponimiye yansımalarıdır.

2. *Euphemismus* adı verilen dil olayına Anadolu yer adlarında ilgi çekiçi örnekler bulunmaktadır. Örnek olarak bugünkü *Denizli* ilinin adı gösterilebilir. Çeşitli araştırmacıların İ. ö. III. yüzyıldan kalma *Laodicea ad Lycum* ile eşleştirdikleri bu ad (bkz. Kiepert, VFk, Ruge E6, Westermann 39, Pauly-Wissowa IV, 2; 2219; Wittek, s. 27-28; 46) bu bölgenin Türk egemenliği altına girmesinden sonra, bunun bozulmuş biçimi olan **لاذق** (Ibn Batoutah [Defrém.] II, 271; **لاذقيه** [810 ve 990 numaralı Alâiye defteri, bkz. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal, İstanbul, 1941, s. 174] ve *Toñuzlu* ('domuzlu' [دون غزله] IbnBatoutah, a. y., [طغزلو] Aksarayî, 132, [طكوزلى] Neşri, I, 355; [طغزلو] Risâle-i Felekiyye, 93 b) adlarıyla anılmıştır. Bunlardan, Türkçe olan *Toñuzlu*'nun, bölgede domuz yetiştirilmesiyle ilgili olduğu anlaşılıyor. Ancak, Müslüman Türk halkınca sevilmeyen bir hayvanın adı olan *domuz*'un yerine daha iyi bir ad verme çabası, Türklerin şehre -sesce yakınlıklardan da yararlanarak *Denizli* adını vermelerine yol açmıştır.

Aynı eğilimin başka ve tipik bir örneğini, daha yeni bir değiştirmeyi işaret eden bir semt adında görüyoruz: İzmir şehri içindeki bugünkü *Güzelyalı* yakkın zamana kadar *Kokaryalı* adını taşıyordu.

Yerleşme yerlerine yakışan güzel adlar verme eğiliminin örnekleri arasında, halk etimolojisinden yararlananlara da rastlanmaktadır: İstanbulun Fatih semti yakınındaki *Sarıgüzel* semtinin adının asıl ad olmadığı, bu adın *Sarı güz* ya da *Sarı kerez*'den değiştirildiği ileri sürülmektedir (Semavi Eyice, İstanbul'un mahalle ve semt adları hakkında bir deneme: Türkiyat Mecmuası XIV

[1964], 199–216; ayrıca bkz. F. Babinger, *Enzyklopaedie des Islam*, IV [1934] *Şari Kürz* maddesi).

Ankara'nın bugün şehirle birleşmiş olan yakın köylerinden *Gülveren*, XVI. yüzyılda *Gülharân* adını taşıyordu (H. Ongan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili*, Ankara, 1958, belge no. 757). Bu ögenin anlamı kesinlikle belli olmamakla birlikte, Far. کَل kelimesiyle uzak yakın ilgisi olabilir (Far. خران 'asses' گلخار 'the flower of the solanum jacquini, the colour of it' [Steingass] gibi kelimeler ve bazı tamlamaları hatırlatıyor).

3. Bugünkü Anadolu köy adları arasında Osmanlı devlet ve saray örgütünün izleri de hâlâ yaşamaktadır. Bunlar, başta adalet örgütü ile ilgili olup yukarıda değindiğimiz *kadı* (81) olmak üzere, aşağıdaki kavramlardır:

Emir (47), bu kelimedenden yapılan tamlamanın değişmiş biçimi olan *İmrahor* (*emîr-i ahûr*'dan, Osmanlı sarayının ahırlarının emiri) (4); *gedik* 'Osmanlı tarihinde hükûmetçe verilen ayrıcalık',⁹ Yeniçeri Ocağında ayrıcalığı olan kimse' (17); *sipahi* 'savaşa kendi hayvanlarıyla katılan bir sınıf süvari' (15); *doğancı* 'Osmanlı sarayında padişahın avcılarında bir sınıfın adı' (14), *subaşı* (bu adı taşıyan 13 yerden bir bölümü, Türk tarihin çeşitli evrelerinde değişik anlamlar taşıyan unvanla ilgili olmalıdır); *yaya* (bu addaki 12 köyden bir bölümü, tarihi, Osmanlı Devletinin kuruluşuna kadar uzanan ve *piyade* adını da alan askerle ilgili olmalıdır); *müsellim* 'Eyalet Valileri ve Sancak Beylerince atanan kimi yöneticiler' (9); *sancak* 'Osmanlı yönetim örgütünde *kaza* ile *vilayet* arasında bulunan, Mutasarrıf'ın yönettiği bölge' (8); *cebeci* 'Osmanlı ordusunun silâh yapımı ile ilgili erleri (3).

Türk tarihinin çeşitli evrelerine ışık tutan bu adlar yanında, Anadolu'da yerleşen Oğuz boylarının kalıntılarına işaret eden birçok adlara daha rastlanmaktadır ki, bunlar üzerinde, ileride ayrıca durmak istiyoruz.

KISALTMALAR

Aksarayî Aksarayî Kerimüddin Mahmud, Aksaraylı Mehmed oğlu, *Müsâmeret ül - ahbâr. Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, yayımlayan: Osman Turan, Ankara, 1944.

⁹ Burada, kelimenin Türkçedeki 'yıkık', 'yarık', 'geçit', 'eksik', 'zorluk'... gibi anlamları da doğaldır ki düşünülebilir.

- Ibn Batoutah [Defrém.] Defrémery, C. -B. Ganguinetti, Voyages d'Ibn Batoutah, III-IV. ciltler, Paris, 1859-1879.
- Kiepert Kiepert, Heinrich, Atlas Antiquus, zwölf Karten zur alten Geschichte, 6. basım, Berlin, -.
- Neşri Mehmet Neşri, Kitaab-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi, 2 cilt, yayımlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen, Ankara, 1949, 1957.
- Pauly-Wissowa Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaften, yayımlayan: Georg Wissowa, Stuttgart,-.
- Risâle-i Felekiyye Die Resälâ-ye Falakiyyâ des 'Abdullâh Ibn Mohamad Ibn Kıyâ al-Mâzandarâni, Ein persischer Leitfaden des staatlichen Rechnungswesen (um 1363), yayımlayan: Walther Hinz, Wiesbaden, 1952.
- Ruge Ruge, W.- E. Friedrich, Archäologische Karte von Kleinasien, Halle,-.
- Steingass Steingass, F., A Comprehensive Persian-English Dictionary, 3. basım, London, 1947.
- Westermanns Westermanns Atlas zur Weltgeschichte. Vorzeit, Altertum, Mittelalter, Neuzeit, Berlin-Darmstadt, 1956.
- Wittek Wittek, Paul, Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie, Bruxelles, 1935 (Byzantion X [1935]'ten ayrı basım).